

Stanisław HOC*

Czy możliwa jest rehabilitacja skazanych w tzw. procesie brzeskim?

Przedmiotem rozważań są aspekty prawne ewentualnej rehabilitacji skazanych w tzw. procesie brzeskim¹. Jakkolwiek okoliczności towarzyszące tej sprawie są dobrze znane przede wszystkim historykom, warto poświęcić im kilka uwag tytułem wprowadzenia.

Sprawa więźniów brzeskich miała następującą genezę. Prezes Rady Ministrów Józef Piłsudski 29 sierpnia 1930 r. postawił na posiedzeniu Rady Ministrów wniosek o rozwiązanie Sejmu, następnego dnia prezydent rozwiązał izby ustawodawcze, wyznaczając wybory do Sejmu na 16 listopada, a wybory do Senatu na 23 listopada.

W nocy z 9 na 10 września 1930 r. policja państwowa i żandarmeria wojskowa przeprowadziły aresztowania byłych posłów: Norberta Barlickiego, Adama Ciołkosza, Stanisława Dubois, Hermana Liebermana, Mieczysława Mastka i Adama Pragiera z PPS, Władysława Kiernika i Wincentego Witosa z PSL-Piast, Kazimierza Bagińskiego i Józefa Putka z PSL-Wyzwolenie, Karola Popiela z NPR, Aleksandra Dębskiego i Jana Kwiatkowskiego ze Stronnictwa Narodowego, Adolfa Sawickiego ze Stronnictwa Chłopskiego oraz pięciu byłych posłów ukraińskich; 26 września 1930 r., po rozwiązaniu Sejmu Śląskiego, do aresztowanych dołączono Wojciecha Korfantego. Aresztowań dokonano na podstawie polecenia ministra spraw wewnętrznych Felicjana Sławoja-Składkowskiego, a ostatnie poprawki na liście osób do zatrzymania wprowadził

* Uniwersytet Opolski, e-mail: shoc@op.pl.

¹ Por. S. Hoc, *Kilka uwag o dekrecie Prezydenta Rzeczypospolitej o amnestii dla byłych więźniów brzeskich*, [w:] *Prawo karne wykonawcze w systemie nauk kryminologicznych. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Leszka Boguni*, red. T. Kalisz, Wrocław 2011, s. 70–80.

J. Piłsudski. Aresztowanych przewieziono następnie do więzienia wojskowego w Brześciu nad Bugiem, komendantem twierdzy brzeskiej został mianowany na ten czas Waław Kostek-Biernacki. 23 listopada 1930 r. więźniów brzeskich przetransportowano do Warszawy i Grójca, skąd już następnego dnia zwolniono za kaucją pierwszych z nich (Kiernika, Pragiera i Mastka), w ciągu grudnia zwalniano pozostałych, ale przewiezionych do Lwowa Ukraińców więziono nadal.

Sprawę aresztowanych przekazano do Sądu Okręgowego w Warszawie, zajął się nią prokurator Czesław Michałowski (powołany następnie na Ministra Sprawiedliwości), a dochodzenie prowadził sędzia śledczy Jan Demant. Wobec więźniów zastosowano przepisy wojskowego regulaminu więziennego, traktowano ich brutalnie, pozorowano egzekucje, bito i szykanowano, nie pozwolono na kontakt z obrońcami i członkami rodzin².

Sąd Okręgowy w Warszawie wyrokiem z dnia 13 stycznia 1932 r., sygn. akt VIII.I.K.421/31, uznał posłów (10) za winnych popełnienia przestępstwa z art. 102, cz. I, w zw. z art. 100, cz. III, k.k. z 1903 r., polegającego na tym, że:

„[...] w 1930 roku w Warszawie brali udział w spisku utworzonym w łonie organizacji pozaparlamentarnej, zwanej popularnie «Centrolew» albo «Związek Obrony Prawa i Wolności Ludu», albo wreszcie «Porozumienie Stronnictwa Lewicy i Środka», z wiedzą o tem, że spisek ten dążył do zamachu mającego na celu obalenie przemocą członków rządu sprawującego w tym czasie władzę w Polsce i zastąpienia ich przez inne osoby, wszakże bez zmiany zasadniczego ustroju państwowego, przyczem udział oskarżonych w tym spisku wyrażał się w przygotowywaniu tego zamachu”.

I za to skazał: W. Witosa – na karę półtora roku więzienia, K. Bagińskiego – na karę 2 lat więzienia, H. Liebermana – na 2 i pół roku więzienia, N. Barlickiego – na 2 i pół roku więzienia, W. Kiernika – na 2 i pół roku więzienia, M. Mastka – na karę 3 lat więzienia, S. Dubois – na 3 lata więzienia, A. Ciołkosza – na 3 lata więzienia, A. Pragiera – na 3 lata więzienia i J. Putka – na 3 lata więzienia. Oskarżony A. Sawicki został uniewinniony. Dodatkowo wobec Witosa i Bagińskiego zasądzono karę grzywny w wysokości 80 zł, a wobec pozostałych skazanych w wysokości 160 zł, wszystkich obciążono kosztami sądowymi. Na poczet kary pozbawienia wolności zaliczono im okres aresztu od 11 września 1930 r. O odbyło się 55 posiedzeń sądu, przesłuchano ponad 100 świadków. Przewód sądowy trwał od 26 października 1931 r. do 13 stycznia 1932 r.

² A. Pragier, *Proces brzeski. Preliminaria*, „Wiadomości” [Londyn] 1963 z 13 I; W Roszkowski, *Historia Polski 1914–2004*, Warszawa 2004, s. 64.

Sąd Apelacyjny w Warszawie wyrokiem z dnia 11 lutego 1933 r., sygn. III.I.AK.716/32, apelacji oskarżonych nie uwzględnił i zaskarżony wyrok zatwierdził.

Sąd Najwyższy wyrokiem z dnia 9 maja 1933 r., sygn. I K. 198/33, uchylił wyrok Sądu Apelacyjnego z dnia 11 lutego 1933 r. z powodu obrazy art. 44 k.p.k. z 1928 r., polegającej na nieuwzględnieniu wniosku obrony o wyłączenie jednego z sędziów, i przekazał sprawę temuż sądowi do ponownego rozpoznania w postępowaniu apelacyjnym w innym składzie.

Po ponownym rozpoznaniu sprawy Sąd Apelacyjny w Warszawie wyrokiem z dnia 20 lipca 1933 r., sygn. II.I. KA. 427/33, zatwierdził zaskarżony wyrok Sądu Okręgowego, z tym że wymierzoną oskarżonym karę więzienia zastępującego dom poprawy zamienił na karę więzienia z utratą praw publicznych i obywatelskich praw honorowych w stosunku do oskarżonych: Witos, Bagińskiego, Liebermana, Barlickiego i Kiernika – na lat 3, a w stosunku do oskarżonych: Mastka, Dubois, Pragiera, Ciołkosza i Putka – na lat 5. Zdaniem W. Roszkowskiego „Mimo, iż w porównaniu z parodią praworządności, jaka panowała wówczas w ZSRR i Niemczech, wyroki brzeskie można uznać za umiarkowane, rzucają one cień na polski wymiar sprawiedliwości”³. Od tego wyroku żaden z obrońców nie wywiódł kasacji do Sądu Najwyższego.

Barlicki, Ciołkosz, Dubois, Mastek i Putek zgłosili się do odbycia kary, pozostali: Witos, Pragier, Kiernik, Bagiński i Lieberman udali się na emigrację (czterej pierwsi do Czechosłowacji, a ostatni do Francji). Skazani odbywający karę więzienia zostali przedterminowo zwolnieni. Pragier powrócił do Polski i poddał się zasądzonej karze, którą odbył w 1935 r., natomiast Witos, Bagiński i Kiernik powrócili z Czechosłowacji do Polski po 15 marca 1939 r. – po stworzeniu protektoratu Czech i Moraw przez III Rzeszę.

Zdaniem A. Bosiackiego „[...] mroczną stroną rządów sanacji, zwłaszcza w okresie jej konsolidacji, jest rozwiązywanie Sejmu, obawa o pośrednie, bądź nawet bezpośrednie, fałszowanie wyborów czy największy w II RP proces polityczny (tzw. proces brzeski). Wszystkie podobne kroki obciążają Piłsudskiego jako zwierzchnika państwa”⁴.

Amnestia z 31 października 1939 r. została wydana z powodów ściśle politycznych. Konstytucja RP z 1935 r. rozróżniała „prawo łaski” od amnestii i przewidywała dla obu tych form łaski odrębną podstawę konstytucyjną. Warto przytoczyć treść tej amnestii. Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 31 października 1939 r. O amnestii dla byłych więź-

³ W. Roszkowski, *op. cit.*, s. 66.

⁴ A. Bosiacki, *Ewolucja myśli polityczno-prawnej Józefa Piłsudskiego*, „Temidium” 2015, nr 2/81, s. 67–68.

niów brzeskich (Dz.U. Nr 100, poz. 1000; był to pierwszy numer Dz.U. na emigracji): „Na podstawie art. 79 ust. (2) ustawy konstytucyjnej stanowią, co następuje: Art. 1. Celem zatarcia rozterek przeszłości oraz dokonania pełnego zjednoczenia narodowego, udziela się całkowitej amnestii zarówno co do kary głównej, jak i co do dodatkowych oraz skutków skazującego wyroku, byłym posłom na Sejm, skazanym wyrokiem Sądu Okręgowego w Warszawie z 13 stycznia 1932 roku L.VIII.I.K. 421/31, zatwierdzonym wyrokiem Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 20 lipca 1933 roku, a mianowicie: Wincentemu Witosowi, Kazimierzowi Bagińskiemu, Norbertowi Barlickiemu, Adamowi Ciołkoszowi, Stanisławowi Dubois, Władysławowi Kiernikowi, Hermanowi Liebermanowi, Mieczysławowi Mastkowi, Adamowi Pragierowi, Józefowi Putkowi. Art. 2. Osobom wymienionym w Art. 1 przywraca się wszystkie prawa obywatelskie, honorowe, godności, odznaczenia i ordery. Art. 3. Wykonanie niniejszego dekretu powierza się Prezesowi Rady Ministrów i Ministrowi Sprawiedliwości. Art. 4. Dekret wchodzi w życie z dniem ogłoszenia. Prezydent Rzeczypospolitej Władysław Raczkiewicz, Prezes Rady Ministrów i Minister Sprawiedliwości: Sikorski”. Dekret został ogłoszony 31 października 1939 r. w Paryżu.

Posłowie PSL podjęli próbę rehabilitacji skazanych w procesie brzeskim w V i VI kadencji Sejmu (interpelacje z 8 grudnia 2005 r., 30 grudnia 2005 r., 27 marca 2007 r., 30 listopada 2007 r.; posłowie SLD 26 września 2008 r.). Odpowiedzi udzielał w imieniu ministra sprawiedliwości zastępca prokuratora generalnego; wynika z nich, że analiza niepełnych akt sądowych nie dostarczyła podstaw do uznania, że w sprawie zachodzą przesłanki wskazane w art. 523 § 1 k.p.k., które uzasadniałyby złożenie skargi kasacyjnej. Podkreślono przy tym, że minister sprawiedliwości nie ma obecnie prawnych możliwości wykonania jakichkolwiek czynności związanych z realizacją dekretu Prezydenta RP z dnia 31 października 1939 r.

A. Pogorzelski w odpowiedzi na interpelację z dnia 26 września 2008 r. stwierdził m.in., że wniesienie w sprawie procesu brzeskiego skargi kasacyjnej nie zależy od woli obecnego rządu zajęcia się „czarnymi kartami” polskiej demokracji okresu międzywojennego, ale od istnienia podstaw określonych w art. 523 § 1 k.p.k., a w rezultacie analizy zbioru dokumentów pn. „Proces brzeski” podstaw prawnych do wniesienia w tej sprawie kasacji nie znaleziono.

Stąd – moim zdaniem – konsekwencją podejmowanych przez posłów PSL i SLD starań mających na celu rehabilitację skazanych posłów w sprawie brzeskiej powinna być inicjatywa ustawodawcza⁵ na wzór

⁵ S. Hoc, *op. cit.*, s. 80.

ustawy z 23 lutego 1991 r. o uchyleniu wyroków wydanych wobec osób skazanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (ustawa epizodyczna)⁶.

Po pracach analitycznych prowadzonych w 2011 r., w 2012 r. grupa posłów (PSL i SLD) wniosła do Sejmu projekt ustawy o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec byłych posłów na Sejm Rzeczypospolitej Polskiej skazanych w procesie brzeskim za działalność na rzecz demokratycznego Państwa Polskiego (druk nr 363 z 25 kwietnia 2012 r.). Projekt został 8 maja 2012 r. skierowany do pierwszego czytania na posiedzeniu Sejmu, które odbyło się 11 maja 2012 r.⁷ Następnie projekt skierowano do Komisji Sprawiedliwości i Praw Człowieka (za jego odrzuceniem było 7 posłów, 405 przeciw, a 21 wstrzymało się od głosu). Według projektu uznaje się za nieważne orzeczenie wydane przez polskie organy wymiaru sprawiedliwości wobec byłych posłów na Sejm Rzeczypospolitej Polskiej w procesie brzeskim w okresie od 26 października 1931 do 13 stycznia 1932 r., jeżeli czyn zarzucony lub przypisany był związany z działalnością na rzecz demokratycznego Państwa Polskiego, w szczególności z wykonywaniem demokratycznego uzyskanego mandatu poselskiego (art. 1). Nieważność orzeczenia stwierdza Sąd Okręgowy Warszawa-Praga w Warszawie, stwierdzenie nieważności orzeczenia uznaje się za równoznaczne z uniewinnieniem. Stwierdzenie nieważności orzeczenia nie pociąga za sobą obowiązku odszkodowania od Skarbu Państwa (art. 2). Stwierdzenie nieważności następuje na wniosek Rzecznika Praw Obywatelskich, Ministra Sprawiedliwości, prokuratora, krewnego represjonowanego w linii prostej, a także minimum 15 posłów na Sejm Rzeczypospolitej Polskiej sprawujących mandat w dacie składania wniosku. Sąd orzeka na posiedzeniu na podstawie akt postępowania organu wymiaru sprawiedliwości, który wydał orzeczenie, a w miarę potrzeby przeprowadza dalsze postępowanie dowodowe (art. 3). Stwierdzeniu nieważności nie stoi na przeszkodzie wykonanie kary, zastosowanie amnestii lub abolicji, zatarcie skazania, akt łaski, przedawnienie, zadośćuczynienie, śmierć osoby represjonowanej, której orzeczenie dotyczy (art. 4).

Krajowa Rada Prokuratury⁸ na posiedzeniu 9 maja 2012 r. negatywnie zaopiniowała projekt ustawy, podnosząc m.in., że akta główne proce-

⁶ Dz.U. z 2015 r., poz. 1583; por. np. K. Sychta, *Charakter prawny postępowania rehabilitacyjnego określonego ustawą z dnia 23.02.1991 r.*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2001, nr 4, s. 121–142.

⁷ Sprawozdanie stenograficzne z posiedzenia Sejmu w dniu 11 maja 2012 r., s. 219–230, 318–321. Dyskusja miała przebieg burzliwy, ze względu na krytykę projektu podjętą ze strony posłów PiS.

⁸ Pismo z dnia 9.05.2012 r. do Szefa Kancelarii Sejmu KRP 001/454/12.

su się nie zachowały, a także zarzuty natury konstytucyjnej. Krajowa Rada Sądownictwa⁹ w opinii z dnia 11 maja 2012 r. negatywnie zaopiniowała projekt ustawy, podnosząc, że tworzenie ustawy, której adresem jest jedynie ściśle, enumeratywnie określony katalog odbiorców, jest praktyką nieodpowiednią, a projekt odnosi się do zdarzeń o charakterze historycznym, które powinny być przedmiotem zainteresowania historyków, a nie ustawodawcy. Biuro Studiów i Analiz SN¹⁰ w opinii z dnia 11 maja 2012 r. krytycznie zaopiniowało projekt ustawy, podnosząc m.in., że ustawa jest indywidualno-konkretną ustawą, czyli w polskim systemie prawnym nie może występować, zastosowany instrument prawny jest niedopuszczalny, ustawa ma być aktem ogólnym, a normy prawne zawarte w ustawie mają mieć charakter abstrakcyjny. Rząd 12 września 2012 r. przedstawił opinię krytyczną, w której zwrócono uwagę na wątpliwości i zastrzeżenia – w tym zwłaszcza te o charakterze konstytucyjnym, a także natury praktycznej (nie zachowały się akta sprawy sygn. L.VIII.I.K. 421/31 Sądu Okręgowego w Warszawie), Rada Ministrów wniosła o rozważenie zgłoszonych zastrzeżeń i wątpliwości podczas dalszych prac nad projektem ustawy.

Biuro Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu¹¹ przedstawiło 24 września 2012 r. opinię, w której stwierdzono m.in., że wątpliwy jest skutek projektowanej ustawy przy uwzględnieniu amnestii z 31 października 1939 r., przesłanka stwierdzenia nieważności może budzić wątpliwości co do zgodności z faktycznym stanem sprawy, zasada orzekania na podstawie akt postępowania organu wymiaru sprawiedliwości, który wydał orzeczenie, może napotykać trudności natury praktycznej z powodu braku pełnych akt postępowania. Podkreślono w niej, że projekt zmierza do usunięcia z obrotu prawnego konkretnego orzeczenia sądu wydanego wobec dziesięciu osób, ale z formalnego punktu widzenia formułuje przesłankę stwierdzenia nieważności orzeczeń sądowych i oddaje sądowi prawo do oceny jej wystąpienia. Jednocześnie w praktyce stanowienia prawa w Polsce zdarza się przyjmowanie ustaw, których normatywność jest w świetle wskazanych wyżej założeń (nauki prawa konstytucyjnego i TK) dyskusyjna, a które nie są z tego powodu kwestionowane. W związku z zakończeniem prac VII kadencji Sejmu projekt stał się bezprzedmiotowy (zasada dyskontynuacji).

Z powyższego wynika, że rehabilitacja skazanych w tzw. procesie brzeskim jest trudna do przeprowadzenia, głównie z powodu braku woli poli-

⁹ Pismo Przewodniczącego KRS do Szefa Kancelarii Sejmu z dnia 15.05.2012 r. WOK-020-88/12.

¹⁰ Pismo I Prezesa SN do Szefa Kancelarii Sejmu z 15.05.2012 r. BSAII-021-179/12.

¹¹ Autor opinii M. Bajor-Stachańczyk.

tycznej, czyli prawo nie zawsze może być instrumentem do oceny wydarzeń polityczno-prawnych. Przywrócenie czci i godności posłom na Sejm II RP – więźniom brzeskim się należy, ale czy uczyniła to już historia?

W dniu 25 września 2011 r. w Spale Prezydent RP przekazał insygnia Orderu Orła Białego rodzinie Wincentego Witosy, który był jednym z pierwszych kawalerów tego orderu (1921). Przekazanie nastąpiło na wniosek Klubu Parlamentarnego PSL. Policja zarekwirowała order podczas rewizji w domu Witosy, fizycznie go nie odzyskała.

Bronisław Komorowski, odnosząc się do sytuacji w Polsce, stwierdza, „[...] ale pokusy brzeskie zawsze mogą się pojawić, jako Prezydent przywróciłem Witosowi odebrany mu przez pilsudczyków Order Orła Białego. W ramach swoistej ekspiacji ideowej”¹².

Posłowie PSL-u złożyli w Sejmie VIII kadencji kolejny projekt ustawy w sprawie rehabilitacji skazanych w tzw. procesie brzeskim (druk nr 232 z 20 stycznia 2016 r.), który skierowano do pierwszego czytania w Komisji Sprawiedliwości i Praw Człowieka.

Bibliografia

Akty prawne

Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 31 października 1939 r. o amnestii dla byłych więźniów brzeskich, Dz.U. Nr 100, poz. 1000.

Ustawa z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego, Dz.U. z 2015 r., poz. 1583.

Orzecznictwo

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 11 lutego 1933 r., sygn. III.I.AK.716/32.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 20 lipca 1933 r., sygn. II.I. KA. 427/33.

Wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z dnia 13 stycznia 1932 r., sygn. VIII.I.K.421/31.

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 maja 1933 r., sygn. I K. 198/33.

Materiały źródłowe

Druk sejmowy (VII kadencja) nr 363 z 25 kwietnia 2012 r.

Druk sejmowy (VIII kadencja) nr 232 z 20 stycznia 2016 r.

Pismo Krajowej Rady Sądownictwa do Szefa Kancelarii Sejmu RP z dnia 9.05.2012 r., 001/454/12.

Pismo Przewodniczącego Krajowej Rady Sądownictwa do Szefa Kancelarii Sejmu z dnia 15.05.2012 r., WOK-020-88/12.

¹² A. Michnik, J. Kurski, *Rozmowa z byłym Prezydentem Bronisławem Komorowskim. Budy Ruskiej nie oddamy*, „Gazeta Wyborcza. Magazyn świąteczny” 2015 z 14–16 VIII, s. 20–21.

Pismo I Prezesa Sądu Najwyższego do Szefa Kancelarii Sejmu z 15.05.2012 r., BSAIL-021-179/12.
Sprawozdanie stenograficzne z posiedzenia Sejmu w dniu 11 maja 2012 r.

Opracowania

- Bosiacki A., *Ewolucja myśli polityczno-prawnej Józefa Piłsudskiego*, „Temidium” 2015, nr 2/81.
Hoc S., *Kilka uwag o dekrete Prezydenta Rzeczypospolitej o amnestii dla byłych więźniów brzeskich*, [w:] *Prawo karne wykonawcze w systemie nauk kryminologicznych. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Leszka Boguni*, red. T. Kalisz, Wrocław 2011.
Michnik A., Kurski J., *Rozmowa z byłym Prezydentem Bronisławem Komorowskim. Budy Ruskiej nie oddamy*, „Gazeta Wyborcza. Magazyn świąteczny” 2015 z 14–16 VIII, s. 20–21.
Pragier A., *Proces brzeski. Preliminaria*, „Wiadomości” [Londyn] 1963 z 13 I.
Roszkowski W., *Historia Polski 1914–2004*, Warszawa 2004.
Syhta K., *Charakter prawny postępowania rehabilitacyjnego określonego ustawą z dnia 23.02.1991 r.*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2001, nr 4.

IS A VINDICATION OF PERSONS CONVICTED IN THE SO-CALLED BRZEŚĆ TRIAL POSSIBLE?

Summary: This paper is devoted to legal aspects of an eventual vindication of the former deputies to the Parliament who were sentenced in the so-called Brześć case. The author describes the background to the trial and its course, analyzes the Presidential Decree of 31 October 1939 on amnesty of the convicted, deputies' interpellations and the bill on vindication of the sentenced. However, those initiatives did not achieve a positive effect because of the end of the VIIth term of the Sejm.

Keywords: BRZEŚĆ TRIAL, VINDICATION, INTERPELLATION, AMNESTY